

Политичке идеје Едмунда Берка

Берков светоназор и основни мотив за критику Француске револуције

Француска револуција отпочела је скоро тачно на стогодишњицу енглеске Славне револуције. Овај јубилеј је дао повод Ричарду Прајсу да одржи проповед 1789. године у Лондону у Револуционарном друштву, клубу који је неговао тековине Славне револуције. Прајс је са великим ентузијазмом говорио о догађајима у Француској, а његова проповед је штампана у виду памфлета који је укључивао, уз још неколико додатака, Декларацију о правима човека и грађанина из 1789. године. Идеје изнете у овом тексту су се, преко ерла Станхопа (Charles Stanhope, 1780–1786), председника Револуционарног друштва, чуле и у британском парламенту. Прајс је захтевао "1) право на слободу савести у верским стварима; 2) право да се успротивимо моћи уколико се она злоупотребљава; и 3) право да бирамо своје владаре; да их оптужамо због лошег владања и да саставимо сопствену владу". Трећи (трочлани) захтев је наметао додатна ограничења круни у британској уставној монархији.

Едмунда Берка (1729–1797) је овај текст "прилично узнемирио", те је врло брзо реаговао на покушај да се идеје тек започете Француске револуције пренесу преко Ламанша. Своја *Размишљања о револуцији у Француској* објавио је 1790. године, дело у коме настоји да оспори Прајсове идеје изнете у "публикациј[и], која је очито замишљена тако да се оно што се дешава у Француској повеже са Енглеском како би нас навели да имитирамо понашање Националне скупштине". (Берк, 2001: 16) Берк је био британски политичар, државник и дугогодишњи виговски посланик у доњем дому парламента. Био је противник сукоба са америчким колонистима и подржао је њихове захтеве за праведно опорезивање и политичко представљање, али се свим снагама супротстављао идејама Француске револуције. Његов ће одговор бити препознат као темељни текст конзервативизма, а посебно у либералној варијанти ове идеологије.

Берк види свет као изузетно сложен. То је велики систем у коме постоји хармонија људском уму непојмљивог броја елемената који делују једни на друге на небројено начина. Да сложена ствар буде још сложенија, тај систем је динамичан. Његови саставни делови стално еволуирају, мењају се, а нови обрасци замењују старе. Савремено искуство потврђује овакву слику. Ако посматрамо природни свет, учавамо да најмања промена у екосистему може довести до непредвидивих, а некада и катастрофалних последица. Понудићемо један једноставан савремени пример. Крајем педесетих година двадесетог века, кинеске власти су у оквиру великог државног програма елиминације штеточина побиле милионе врабаца рачунајући на то да врапци једу житарице и да тако смањују принос хране. Последице су биле и непредвиђене и катастрофалне. Врапци једу и инсекте, штеточине које такође угрожавају летину, те је драстично смањење броја врабаца довело до драматичног повећања броја инсеката, посебно скакаваца. Они су опустошили поља у мери у којој то врапци никада нису могли учинити. Уништење великог броја врабаца био један од узрока велике глади у Кини. Катастрофа је била последица непознавања једног малог и

локалног аспекта функционисања природног света. Ефекте великих промена, попут климатских, на функционисање планетарног екосистема у његовој непојмљивој сложености тешко да можемо и сагледати.

Берк са нама не дели проблематику савремених еколошких изазова, али ми са њим делимо искуство малог човека који посматра свет много већи, старији и сложенији од себе. Када размишљамо о нечему што нас и наш интелект превазилази у толикој мери да га никада нећемо до краја разумети, ми ту ствар препознајемо као узвишену. Берк је о узвишености као концепту писао у свом *Филозофском истраживању о пореклу идеја узвишеног и лепог*, објављеном 1757. године и, у односу на човека, природа и друштво су узвишени. Људско друштво је део природе, "хармоније универзума" и функционише на сличан начин. Оно је

"у потпуној сагласности и симетрији са поретком у свету и начином постојања који се прописује трајном телу сачињеном од пролазних делова, чија целина – у којој се дејством чудесне мудрости сједињује велика и загонетна заједница људске расе – ни у једном тренутку није ни стара, ни средовечна ни млада већ се у стању непроменљивог трајања креће променљивим правцем непрестаног распадања, пропасти, обнове и напретка." (Берк, 2001: 44–45)

И природа и "велика и загонетна заједница људске расе" су "трајн[а] тел[а] сачињен[а] од пролазних делова" која се "у стању непроменљивог трајања крећ[у] променљивим правцем". Друштво, према томе, чини изузетно компликована мрежа стално променљивих међуодноса, интереса и идентитета свих његових чланова. Страхопоштовање које осећамо пред стварима већим и снажнијим од себе требало би да осећамо и када размишљамо о снази и сложености друштва. Сложеност друштвене динамике превазилази сазнајне способности сваког члана друштва. Она поставља нерешив изазов пред свакога ко жели да је до краја разуме, а немогућ задатак пред онога ко жели да је контролише.

Човек је осуђен на то да живи у динамичном систему који не може да сагледа, а шансу за миран и слободан живот може да има само онај ко успе да се избори са хировитошћу неминовних друштвених промена. Берк у *Апелу нових старим виговцима (Appeal from the New to the Old Whigs)* 1791. године пише да:

"[м]рачни су и непојмљиви начини на које смо створени на овом свету. Нагони који покрећу овај тајновити природни процес нису наших руку дело. Ипак, из физичких узрока које можда никада не можемо докучити, проистичу моралне дужности, које, као што то савршено добро разумемо, морамо сасвим нужно да вршимо."

Иако ће нам смисао живота заувек остати непознат, знамо барем то да смо рођењем сви смештени у друштвени контекст и да ту сигурно постоје (или бар да треба да постоје) некаква правила заједничког живота. Одржање живота, а посебно слободног и сигурног живота, захтева од нас нешто што је готово немогуће: да недокучива друштвена правила препознамо и применимо. Берк види друштвене и политичке прилике на сличан начин на

који Макијавели види срећу или судбину (Фортуну), променљиву слепу силу која нас некада награди, а некада силно казни попут страшне елементарне непогоде. Живот захтева од нас да се константно суочавамо са непознатом силом друштвених промена, а не даје нам потпуно сигурни путоказ нити ослонац. Шта онда можемо учинити?

Како проучавати друштво?

Берк сматра да нас искључиво ослањање на разум неће далеко одвести. Сваки човек, па и најумнији, погрешив је и његова моћ сазнања је ограничена: "мајсторије нашег ума" су "слабе и подложне грешкама". (Берк, 2001: 45) Поред тога што су изузетно сложени и променљиви, друштвени односи не могу се разумети на начин на који се разумеју, рецимо, закони физике или математички проблеми. "Наука о изградњи политичке заједнице, или њеној обнови или реформи" је нека врста "експерименталне науке". (Берк, 2001: 75) Тврдњом да она "не треба да се учи *a priori*" Берк се супротставља декартовском рационализму и методолошком интегралizmu и придружује се критичком рационализму Адама Смита и Дејвида Хјума. Берк (*ibid.*) прати Аристотелово разликовање између практичних и теоријских дисциплина, посматра проучавање политике као "практичну науку" и ослања се на искуство. Ипак "кратко искуство не може да нас поучи тој практичној науци, јер прави ефекти моралних разлога не наступају увек одмах". (*ibid.*) Политички процеси сложеностју и дуготрајностју превазилазе интелектуалне способности појединаца и дужину њиховог живота. Људски век је кратак, наше искуство је ограничено и зато је једини ваљан путоказ ослањање на проверена искуства великог броја других људи: "наука о влади [...] захтева искуство, чак много више искуства него што га један човек може стећи у целом свом животу колико год да је мудар и пронцљив". (Берк, 2001: 76)

Ризница туђих проверених искустава је традиција. Она Берку није важна сама по себи, пошто традиција није пуки извор уметничке инспирације нити предмет етнографске реконструкције. Традиција је инструментално важна за сналажење у садашњости, она је живи извор проверених искустава и сазнања. Предност традиције у односу на разум појединца или групе људи је у томе што она укључује умни рад великог броја генерација. Такође, додатна предност је у томе што нас традиција усмерава ка сагледавању прошлости, а то је увек сигурнији терен од предвиђања будућности.

Када гледамо уназад, можемо проценити исход одређене политичке одлуке. Чак и да не можемо са сигурношћу рећи како нека дуготрајна политичка установа, пракса или одлука утиче на друштвени живот, сама чињеница да она траје говори о њеној, макар делимичној, исправности. Непредвидивост и динамичност друштвених околности су својеврсни тест сваке политичке одлуке: уколико она упркос њима опстане, ако одоли друштвеним еквивалентима елементарних непогода, значи да је треба узети у обзир као исправан одговор на неко друштвено питање.

Водич за решење актуелних политичких изазова може се пронаћи у традицији, а свакодневни израз вишегенерацијског провереног искуства које чува традиција проналазимо у предрасудама. Берк (2001: 104) пише да

”наше старе предрасуде, уместо да одбацимо, упорно негујемо, [...] а што су дуже трајале и што су шире прихватане, то их ми више негујемо. Страх нас је да пустимо људе да живе и раде користећи само богатство сопственог ума, плашећи се да је то богатство сваког човека појединачно мало, и да би им било боље да користе заједничку банку и капитал нација и векова.”

”Предрасуда” је реч која у свакодневном говору има изразито негативну конотацију, а овде је треба схватити у најширем смислу – као збирни назив за све информације које поседујемо, а до којих нисмо дошли сопственим разумом или искуством. Највећи број података којима располажемо заправо долази од неког другог – наше образовање се у великој мери састоји у акумулирању знања која су била предмет туђег искуства или производ туђег разума. У том смислу постоје добре и лоше предрасуде, а мерило ваљаности одређене предрасуде је њена друштвена корисност. Предрасуде за које искуство покаже да су неистините престају да буду корисне и не треба их више неговати. Свака нова генерација, чувајући претходно искуство и додајући на њега сопствено, за нијансу јасније види свет од својих предака и одбациће неке тековине за које увиди да су штетне. Корисне предрасуде су ”праведне”, и имају ”свој резон”. Разумна предрасуда је боља од разума без предрасуда и она се може брзо применити, пошто ”не оставља човека да оклева у тренутку одлуке, сумњичавог, збуњеног, неодлучног”. (Берк, 2001: 105) Стална примена корисних предрасуда обликује људски карактер и ”човекова дужност постаје део његове природе”. (ibid.)

Брза применљивост предрасуда не треба да нас одведе у исхитреност у решавању неког друштвеног проблема. Док покушавамо да поправимо изузетно сложени механизам, не знамо тачно шта ће све престати да ради ако уклонимо одређени зупчаник или га заменимо неким новим. Пошто непредвиђени проблеми могу да проистекну из нашег решења, овом послу морамо приступити опрезно, одговорно и поступно. Не треба мешати опрез са неодлучношћу. Напротив, Берк (2001: 284) сматра да су ”[м]удра опрезност, пажљива обазривост и морална а не физичка плашљивост били [...] водећи принципи наших предака у њиховом најодлучнијем понашању”. С друге стране, неоснована самоувереност, ослањање на сопствени разум уместо на мудрост генерација, води у пропаст, те је ”боље да нас презиру због превелике бојазни него да пропаднемо због претераног поуздања у сопствену сигурност.” (Берк, 2001: 58) Превелика и оправдана бојазан о којој пише Берк је заправо страхопоштовање о коме смо већ говорили, а које осећамо према свему што сматрамо узвишеним. Страхопоштовање је корисно зато што нам помаже да увидимо своје место у природном и људском поретку, да савладамо сопствену гордост и да не будемо ”будале [које] хрле тамо где се анђели плаше да кроче”. (Берк, 2001: 17) Према томе, ваљан приступ решавању друштвених проблема састоји се у постепеном и опрезном иновирању друштвених установа, а ослања се на ”заједничку банку” искуствено провереног вишегенерацијског знања.

Људска природа и пет основних одлика природног друштва

Очување поретка је централна тема за Берка, а уређење је добро уколико успе да одоли непрестаним друштвеним променама и да се одржи упркос њима. На вештачки и статични поредак стално делује природно и динамично друштво. Берково решење за превазилажење ове напетости је у прилагођавању установа друштву, пошто "[д]ржава која нема начина да изврши неку промену нема начина да се сачува". (Берк, 2001: 30) "Очување" поретка је нераскидиво повезано са његовом "корекцијом", те се вештачко мора приближити природном, а статично учинити флексибилним и променљивим. Берк ће зато препознати најбољи поредак као онај који се развија природно, мењајући се у складу са друштвеним околностима које настоји да уреди. Сада ћемо размотири основне ("природне") карактеристике сваког друштва.

Постоји бар пет природних чињеница које сваки поредак треба да уважи, да се на њих ослони, а не да их негира. Прво, људи су по својој природи различити, а по месту у друштву неједнаки, а то је "прав[а] неједнакост која се никада не може уклонити". (Берк, 2001: 48) Иако сви можемо бити једнако срећни, свако од нас је различит: имамо различита животна искуства, припадамо различитим друштвеним групама, имамо различите идеје и вредности, различити су нам интереси, имамо различита интересовања и различито смо вешти у обављању различитих послова. Друштвене околности обликују људе и чине њихову "другу природу", те "према томе настају бројне разлике међу људима у зависности од рођења, образовања, професије, животног доба, живота у граду или на селу, различитог начина за стицање или очување имовине и квалитета саме имовине – што их је све чинило толико различитим као да су посебне животињске врсте". (Берк, 2001: 215-206) Друштво чини ова испреплетана мрежа неједнакости и међузависности. Неједнаки људи, "као да су посебне животињске врсте", свако на свој начин, важни су за одржање друштва и потребно је да свако од њих ваљано ради свој посао. Друштву су неопходни и обућари и државници, а хармонију би угрозило то да ове или било које друге две професије замене своја природна места. Искуство важно за добро обављање неког посла нагомилава се и преноси генерацијама унутар породице, те Берк (2001: 64) сматра да "[д]авање одређене (а не искључиве) пристојне, регулисане предности, односно одређене наклоности по рођењу, није ни неприродно, ни неправедно, ни политички непаметно."

Друго, својина је неједнако распоређена. Поседовање имовине је природна ствар, она је "природним током ствари подељена на многе [људе]" и њено "карактеристично својство [...] је то да је *неједнака*." (Берк, 2001: 64) Неједнакост је карактеристика и стицања својине и њеног очувања. Другим речима, Берк сматра да је природно да стичемо богатство у различитој мери, али и да нема ничег неправедног у томе што су неки богати, а други сиромашни. Стицање и очување својине не тиче се других људи нити државе, а "[р]ечи 'превише' и 'премало' јесу издаја када се односе на својину". (Берк, 2001: 124) Држава нема право да одузима или прерасподељује приватну својину својих грађана, већ само да располаже државном својином коју стиче путем опорезивања. (Берк, 2001: 128)

Треће, људи су несавршени и у сазнајном и у моралном смислу. Вођени су пре свега сопственим интересима, често су похлепни, завидни, жељни да стекну моћ и утицај и генерално кратковиди када је у питању

залагање за опште добро. Овим особинама се придружује и људска несавршеност која се огледа у ограничениости моћи сазнања, а о којој смо већ говорили. За сада је важно поменути то да је заједнички извор многих људских моралних и сазнајних несавршености у гордости, односно у уверењу да смо бољи него што заиста јесмо и да заслужујемо више него што нам заправо припада.

Четврто, друштвена динамика проистиче из разноврсности и међусобне супротстављености интереса група које га чине. Берк друштво не види као скуп појединаца, већ првенствено као скуп група које они формирају, било да су у питању политичке, економске, социјалне или било које друге скупине. Рецимо, неко може бити по свом сталежу племић, по политичком опредељењу противник апсолутне монархије, а да му економски интереси леже у британским колонијама. Припадност одређеној групи потиче од подударности интереса њених чланова, те ће овај наш појединац, удружујући се са својим истомишљеницима, проводити време пре свега са другим племићима, вероватно бити виговац и, због личног економског интереса, заговорник империјалистичке спољне политике. Сви на сличан начин учествујемо у разним групама, а друштвену динамику диктирају групни интереси. Берк (2001: 57) интересе описује и класификује као "разнолике, комплексне, спољашње и унутрашње". Они су међусобно сукобљени, те можемо уочити "акцију и контра-акцију које, у свету природе и политике, кроз међусобну борбу несложних сила, стварају хармонију универзума". (Берк, 2001: 46; курзив је мој) Стално сукобљавање интереса различитих друштвених група је природна чињеница сваког друштва као што у природи тела делују једна на друго силом акције и реакције.

Пето, друштво није само скуп појединаца који живе на истом простору или који припадају истој политичкој заједници. Њега не гради друштвени уговор међу атомизираним индивидуама, већ уговор који се простира кроз време и који обухвата прошлост, садашњост и будућност. Садашње друштво, према томе, није само део ширих природних односа, већ и "вечног друштва, повезујући нижу природу с вишом, повезујући видљиви и невидљиви свет, у складу са утврђеним уговором, потврђеним неприкосновеном заклетвом која све што је физичке и моралне природе држи на месту које му је одређено". (Берк, 2001: 116) Берк, посматрајући и природу и друштво, види склад који проистиче из природне хијерархије, систем у коме сваки елемент има своје место и своју функцију, те такву слику сматра узором природног друштва. Сваки човек има "место које му је одређено" и треба на том месту и да остане.

Прилагођавање уређења природној неједнакости људи и својине

Набројали смо неке карактеристике којима Берк описује природно друштво и поменули смо да је основна одлика доброг поретка његова трајност. Берк сматра да је трајност нераскидиво повезана са корисношћу. Све што не може да испуни своју сврху бескорисно је и нестаје, те тако и државне и друштвене установе одумиру када их савлада друштвена динамика коју настоје да регулишу. Сврха грађанског друштва је да задовољи људске потребе, а посебно да избегне основну потешкоћу

природног стања, непостојање непристрасног арбитра који ће решавати људске спорове. Берк (2001: 74) тако понавља опште место уговорних теорија "да ниједан човек не треба да буде судија у својој сопственој ствари". Влада која се стара о овој и другим потешкоћама зато није ништа друго до "мајсторија људског ума за обезбеђење људских потреба". (Берк, 2001: 74) Ослањајући се на корисност као сврху власти и извор њеног легитимитета, Берк (2001: 36) одбацује тврдње "озлоглашених фанатичних заговорника ропства који су раније тврдили оно што сада [...] нико жив не тврди: 'да се круна држи по божанском наследном и неотуђивом праву'".

Стабилност сваке државе зависи од начина на који се она носи са друштвеним изазовима и сада ћемо размотрити Берково узорно решење: вештачки поредак прилагођен природним одликама друштва. Кренимо редом, од природне неједнакости људи. Добро уређена држава треба да прихвати да су људи различити. Хвалећи напоре античких законодаваца, Берк (2001: 216) пише да су они:

"сматрали да су обавезни да своје грађане распореде у класе и да их поставе у такав положај у држави који одговара њиховим специфичним навикама, и одредили оне привилегије које могу да им обезбеде оно што њихове специфичне прилике захтевају."

Праведно и природно је неједнаке људе третирати на неједнак начин. Људи имају различите особине, потребе и живе у различитим околностима, те ће, према томе, имати неједнак положај у друштву и неједнак удео у власти.

Берково виђење "истинских" права човека ослања се на природну неједнакост. Права једнако важе за све људе, али се не односе једнако на њихове животне прилике: "сви људи имају једнака права, али не на једнаке ствари." (Берк, 2001: 63) По неким, сасвим општим, критеријумима људи су једнаки, те ће неколико права штитити њихову природну једнакост, док ће остала подржавати природну неједнакост. На пример, важан вид једнакости је једнакост пред законом и она је нераскидиво везана за функцију власти као арбитра у споровима. Зато сви "имају право да врше правду као међу себи равнима, без обзира да ли су на јавним функцијама или се баве обичним занимањима" (Берк, 2001: 73). Поред тога, људи

"[и]мају [1] право на плодове свог рада и на средства да свој рад учине плодотворним. [2] Имају право на оно што су њихови родитељи стекли, [3] право да одгајају и васпитавају своје потомке, [4] право на поуку у животу и утеху у смрти. [5] Све што сваки човек појединачно може да учини, а да притом не угрози друге, има право да чини; и [6] има право на праведан удео у свему што друштво, својим укупним вештинама и снагом, може да учини у његову корист. [...] Људи имају право да врше правду као међу себи равнима, без обзира да ли су на јавним функцијама или се баве обичним занимањима." (ibid.)

Берк праву на вршење правде додаје још два права која се тичу онога по чему су људи једнаки, везе са потомцима (3) и потребе да се неко стара о њиховој души (4). Тврдња да су права сваког од нас ограничена правима других људи (5) може се тицати и једнаких и неједнаких животних прилика. Права која

штите природну неједнакост и чине је друштвеном су право на својину (1), наслеђивање (2) и "праведан удео" (6) у политичком животу. Наслеђивање је посебно важно, јер "моћ да задржимо својину унутар породице је једна од најдрагоценијих и најзанимљивијих околности које се за њу везују и која највише доприноси продужењу самог друштва" (Берк, 2001: 63) Сада ћемо укратко разложити везу својине, наслеђивања и политичког одлучивања.

Неједнакост у својини је друга природна карактеристика о којој смо говорили, а људска неједнакост се највидљивије манифестује управо кроз њу. За Берка је право на својину универзално и неприкосновено и не подразумева прерасподелу: "Онај ко има само пет шилинга има у овом партнерству једнако право на свој део као и онај са пет стотина фунти на свој већи део." (ibid.) Партнерство о коме Берк говори је држава, "партнерство у свој науци, партнерство у свој уметности, партнерство у свакој врлини и свом савршенству". (Берк, 2001: 116) Опис државе као партнерства говори нам две ствари. Прво, држава је слична компанији, акционарском друштву у коме из удела у капиталу проистиче удео у одлучивању. Највећи ризик носе они који су највише уложили и њима иде највећи профит. Исто тако, што је нечији удео у "капиталу" једног друштва већи, што је његово друштвени положај виши, снажније је и његово право на политичко одлучивање. Друго, држава схваћена као партнерство одраз је природне хијерархије неједнаких у којој свако треба да обавља свој посао. Својина и "праведан" удео у власти нераскидиво су повезани. Тако "[п]оседници породичног богатства и одлика које прате наследни посед (као најзаинтересованији за то) представљају природну гаранцију његовог преноса." (Берк, 2001: 64) Веза са представљањем је изричита, пошто Берк наглашава да ово важи скоро једнако за чланове оба дома енглеског парламента.

Својина Берку такође помаже да објасни *поседовање* права и слобода. Права која имамо нису универзална, већ су производ конкретних друштвених околности. Друштва се разликују, те ће права Енглеза бити другачија од права Француза, а свако ће право бити одговор на одређене историјске прилике. Идеја универзалних људских права је зато бесмислена. Не постоји "човек", већ постоје само конкретни људи у конкретним друштвима и конкретним животним околностима, постоје "Енглези", "Французи" и други народи. Идеја "права човека" је апстракција која негира ову природну чињеницу, а истинска права проистичу из конкретних правних аката и не "откривају" се универзалним декларацијама попут оне коју су донели француски револуционари. У енглеском контексту би то, на пример, били документи попут Велике повеље слободе (*Magna Carta Libertatum*) из 1215. године, Петиције права (*Petition of Right*) из 1628. године или Декларације права (*Bill of Rights*) из 1689. године. (Берк, 2001: 42-44) Схватање права као својине омогућава Енглезу Берковог времена да тврди да је наследио своја права и слободе од предака који су се за та права изборили, 1215, 1628. или било које друге године. Он је, на пример, заштићен од незаконитог утамничења због тога што се неки његов сународник у 13. веку изборио за Велику повељу слободе, а не због тога што му то право припада као припаднику људског рода. Да закључимо, Беркова идеја својине нам говори три ствари о правима: 1) да права нису универзална и да само неки људи поседују одређена права (тако Енглези, а не Французи, имају права прописана Великом повељом); 2) да се права могу наслеђивати и да

трају дуже од генерације која их је донела; 3) да, једном стечена, права није могуће одузети од оних који их поседују.

Прилагођавање уређења људској несавршености

Трећа природна одлика друштва о којој смо говорили је људска несавршеност. Људи су различити и Берк признаје да постоје људи који су вичнији управљању државом од неких других људи, али ове разлике нису толике да би се неограничена власт могла безбедно поверити најумнијима. Сви људи, па и они најбољи међу нама, погрешиви су и склони кварењу карактера, а посебно када имају велику моћ у рукама. Према томе, ни најснажнији морал није довољно снажан, нити је највећа мудрост довољно велика да оправда поверавање целокупне власти најморалнијим и најмудријим људима. Због тога ниједна власт не сме да буде апсолутна, а видећемо да Берк сматра да је власт лакше ограничити ако претпоставимо да је властољубље снажније од врлине и ослонимо се на сукобе уместо на хармонију.

Људска несавршеност има још једну димензију која може бити опасна по стабилност поретка. Исквареност карактера нагони људе на то да мисле да су бољи нешто што заиста јесу, а ова ароганција води у револуционарне политичке пројекте и манифестује се бар на два начина. Прво, мислећи да заслужују више него што имају, људи желе да отму својину и права од оних који поседују више од њих. Друго, да парафразирмо Хобса, ако се људи често жале на то да немају довољно својине, никада се не жале на то да немају довољно памети. Мислећи да су мудрији него што јесу, људи често занемаре традицију и опрез и пројектују сасвим нове и искуством непроверене политичке установе. Берк сматра да су француски револуционари криви и за једно и за друго.

Институционално решење које се супротставља људској ароганцији и неприродном егалитаризму неједнаких може се пронаћи у хришћанској религији и цркви, првој међу Берковим корисним предрасудама. (Берк, 2001: 110) Религија је за Берка (2001: 108-109) веома важна, она је "основа грађанског друштва и извор свег добра и сваке утехе". Човек је "по својој конституцији религиозно биће", а атеизам је "противан не само нашем разуму, већ и нашим инстинктима". Религија је и инструментално важна, пошто црква хармонизује међуљудске односе и тако олакшава посао власти на бар три начина. Прво, она нас подучава о узвишености док говори о Богу, сили бескрајно снажнијој од човека. Негујући у њима осећај страхопоштовања, црква учи људе да потискују сопствену гордост и то их може обесхрабрити у евентуалним револуционарним настојањима. Скромност чува постојећи поредак. Друго, црква помаже да се "људи ослободе свих жудњи себичне воље". (Берк, 2001: 113) Друштвене неједнакости су природне, али су исто тако свима очигледне, веома непријатне и изазивају неспокој и напетости у друштву. Религија омогућава људима да превазиђу свакодневно искуство друштвене неједнакости тако што их усмерава да виде друге као себи једнаке, иако знају да они то заправо нису. Хришћанство је за Берка корисно и зато што усмерава егалитарна стремљења, потискујући простор људске једнакости у оносветовно. Идеја о

једнакости у вери маскира фактичку неједнакост, а постојећи поредак се штити тиме што ће многи одустати од настојања да успоставе егалитарније уређење на овом свету ако знају да их истинска једнакост чека у вечности. Треће, црква пружа простор за "примирје за све раздоре и анимозитете света." (Берк, 2001: 19) Као што идеја о вечној једнакости наводи људе на то да занемаре очигледну и природну неједнакост, тако идеја о миру и хармонији скреће пажњу људима са истините слике друштва као бојног поља групних интереса.

Последњи корак у институционалном свођењу људске ароганције и ратоборности на праву меру тиче се политичке корисности манира. Русо је оштро критиковао лицемерје лепог понашања, али управо су ови "застори пристојности живота" за Берка (2001: 93) корисне и "пријатне илузије" јер "су сили давале благод, чинећи је уљудном, а послушности слободу". Манири стварају илузије, пошто свакако не уважавамо сваку особу којој се обратимо на учтив начин, нити свака таква особа заслужује наше поштовање. Ипак, учтивост маскира фактичке разлике и непријатељства која оне производе и чини суживот лакшим а поредак стабилнијим. Манири "сили дају благод" зато што се људи којима је природа одредила подређену улогу у друштву осећају пријатније када им се људи бољи од њих обрате учтиво. С друге стране, осећали би се далеко горе ако би се свакодневном трпљењу друштвене неједнакости придружило понижавање од стране природно надмоћнијих. Истовремено, учтивим обраћањем вишем од себе, "послушност [нижег] добија слободу" јер се међусобним уважавањем неједнаких људи ствара илузија једнакости. Обичан човек се не обраћа важној личности са поштовањем зато што то диктира сила закона или природна разлика у њиховим положајима. Он мисли да то ради слободно, из духа заједништва, јер је и тај важни човек уљудан према њему. На крају, манири су корисни и међу једнаким људима, пошто учтив разговор неће проширивати процеп постојећих размирица. Бонтон ублажава оштрицу сукоба, прикрива диктат природне неједнакости и чини га подношљивијим, а поредак хармоничне неједнакости трајнијим. Због свега овога "јавна осећања су, заједно с манирима, потребна некад као допуна, а некад као коректив и увек као помоћ закону." (Берк, 2001: 94)

Прилагођавање уређења сукобљеним интересима и међугенерациски друштвени уговор

Манирима и религијом могу се ублажити напетости међу појединцима, али преостаје опасност од непрестаног сукобљавања интереса разноразних група. То је четврта природна одлика друштва о којој смо говорили, а неслога је још у антици уочена као једна од главних претњи по стабилност поретка. Док је уобичајено решење овог проблема подразумевало потискивање групних интереса, Берк сматра да природне сукобе не треба потискивати, већ да их ваља каналисати у правцу општег интереса. Људи су природно груписани по својим политичким и сталешким интересима, те је основни задатак законодавца да препозна ову чињеницу и да уреди поредак тако да ниједна група не ојача толико да надвлада остале. Решење које подразумева да су грађани распоређени у класе са

пропорционалним уделом у власти "би сваком од ових сталежа могл[о] дати ону снагу која би га штитила у сукобима изазваним различитим интересима који морају да постоје и да се супротстављају један другом у сваком сложеном друштву." (Берк, 2001: 216)

Циљ и последица институционализовања динамичне равнотеже друштвених интереса је очување слободе. Берк (2001: 148) сматра да било коју апсолутну владавину, без обзира на државно уређење (монархијско, аристократско или демократско), "не треба сматрати законитим обли[ком] владавине". Свака владавина мора бити ограничена законом, а интерес једног дела друштва да влада над другим може се ограничити само другим таквим интересима. Природно решење које негује слободу се тако препознаје у мешовитом облику државног уређења, а Берк (2001: 109) пише да у Уједињеном Краљевству треба задржати "установљену монархију, установљену аристократију и установљену демократију, сваку у оном степену у ком постоји и ништа већем". Берк овде говори о равнотежи која проистиче из тежње три британске установе – краља (монархија), Горњег дома (аристократија) и Доњег дома парламента (демократија) – да се домогну апсолутне власти. Природна настојања сваког појединачног дела британске власти за увећањем моћи и испуњењем свог партикуларног интереса наилазе на отпор здружених снага двају других елемента. На тај начин се чува слобода и равнотежа поретка и ниједна грана власти не може да превлада над осталима.

Превласт једног елемента власти довео би до губитка слободе, те се зато Берк супротставља укидању монархије. Ако би се било који од три елемента укинуо, укључујући и монархијски, "надлежности и власт [би се] брзо измешале и једини закон била би воља надмоћне снаге". (Берк, 2001: 30) Укидање монархије би довело до апсолутне власти парламента исто као што би укидање парламента произвело апсолутну власт краља. Оба исхода је потребно избећи, јер се слобода грађана ослања на природне сукобе међу установама власти. Берк (2001: 47) наглашава везу између монархије, слободе, бројности друштвених група и њихових сукобљених интереса: "У оваквој разноврсности чланова и интереса, општа слобода налази онолико залога колико има различитих мишљења у већем броју друштвених слојева, док би притиском тежине праве монархије на целину посебни делови били спречени да се извитопере и помере са својих места."

Мешовити облик који Берк препознаје у британској уставној монархији и донекле у француској Скупштини државних сталежа, добар је и због тога што ваљано представља групну динамику друштва и његове неједнаке слојеве. Племића има мање од припадника трећег сталежа, али би њихови интереси требало да буду једнако представљени и заштићени од прегласавања. Сталежи (свештенство, племство и трећи сталеж) политички су израз природне неједнакости људи, разноврсности њихових интереса и припадности различитим интересним групама, те Берк сматра да се државно партнерство неједнаких може институционализовати тиме што ће исту снагу имати гласови малог броја људи који мају већи удео у државном "капиталу" и гласови великог броја људи који имају мали удео у држави. Према томе, британски уставни модел и француска сталешка скупштина верније и праведније представљају целокупан народ него што је то случај са скупштином којом би доминирали представници нумеричке већине

грађана. Уместо да представљају појединце, ваљане представничке установе представљају групе које ти појединци природно организују. Пошто Берково друштво чине пре групе него појединци, ваљаност представљања у парламенту зависи од верног и сразмерног преношења карактеристика представљених група, а не броја представљених појединаца.

Пету природну одлику друштва препознали смо у Берковом виђењу друштвеног уговора као споразума прошлих, садашње и будућих генерација. Овим Берк жели да укаже на неколико карактеристика доброг поретка. Прва је та да је важно да се ослањамо на искуства предака и тај аспект смо више пута размотрили. Друга се тиче тога да је при политичком одлучивању важно узети у обзир интересе будућих генерација. Данас овакву идеју препознајемо, на пример, у ограничењу трошења необновљивих природних ресурса. Трећа одлика доброг устава тиче се његовог развојног карактера. Добар устав није производ моменталне генијалности појединца или групе људи, већ се развија спонтано, динамички, током више генерација, прилагођавајући се природним и партикуларним потребама друштва. Берк (2001: 45) сматра да је енглески устав такав и пише да "држећи се начина природе у вођењу државе, у ономе што унапређујемо ми никада нисмо у потпуности нови, док у ономе што задржавамо никада нисмо у потпуности застарели".

Невоље са Француском револуцијом

Француски револуционари одбили су да прилагоде своје поступке природним одликама друштва и тиме су унели трајну нестабилност у нови поредак. Берк сматра да је енглеско искуство било супротно. Оно такође познаје напетости, укључујући и револуције попут оне из 1688. године, али енглеске политичке установе нису радикално мењане, већ су се постепено прилагођавале новим друштвеним околностима. Француска револуција се од самог почетка обрачунавала са сталешким привилегијама, негирајући природну неједнакост људи. Инсистирање на једнакости неједнаких и политичкој представљености грађана а не сталежа створило је неправду и отворило простор за политички утицај најмање способних људи. Револуционари "само мењају и кваре природни редослед ствари; они оптерећују друштвено здање градећи у ваздуху оно што би ради чврстине конструкције морало бити на земљи. Удружење кројача и дрводеља од којих се састоји (на пример париска) република не може бити дорасло ситуацији". (Берк, 2001: 62)

Друго, Берк види опасност у револуционарној прерасподели својине. Иако конфискација имовине није заузимала централно место на агенди револуционара 1789. године, она ће свакако постати део револуције неколико година касније. Треће, Француска револуција на више начина негира претпоставку о људској несавршености. Арогантни револуционари мисле да о политици и друштву знају више него што је могуће знати. Уместо на опрезу, традицији и искуству, политички програм револуционара темељи се на "екстравагантним и претенциозним спекулацијама". (Берк, 2001: 49) Уместо искуства, револуционари се ослањају на разум, на и њима самима недовољно јасне апстрактне и "геометријске" увиде. Затим, морална

несавршеност чини их грамзивим према моћи и туђој својини, а презир према манирима посебно окрутним: "[п]о овој схеми ствари, краљ је само човек, краљица само жена, а жена је само животиња, и то не највише врсте." (Берк, 2001: 93)

Четврто, револуционарни програм тиче се превласти једног групног интереса над осталим, трећег сталежа над прва два. Французи су тиме изгубили предности које је давао Стари поредак, а у коме је била препозната важност равнотеже интереса трију сталежа: "супротстављени интереси које сте ви сматрали тако великом мрљом у вашем старом и нашем садашњем устројству стављају корисну препреку за пренагљена решења." (Берк, 2001: 46) Иако су се, док је Берк писао *Размишљања*, француски револуционари првенствено залагали за то да уставна монархија замени апсолутну, Берк предвиђа да ће један од исхода револуције бити демократски. Ипак, демократија која није ограничена законом или поделом власти је само нови вид апсолутизма, "најбесрамнија ствар на свету" у којој "већина грађана може да врши најсуровију репресију над мањином", а која води "групној тиранији". (Берк, 2001: 112, 148, 149) Пето, Француска револуција занемарује вредност вишегенерацијског карактера установа које покушава да сруши. Берк признаје да Француску погађају велики друштвени проблеми и да су ти проблеми дуго били занемарени, ипак изградња целокупног поретка испочетка није решење. Француско уређење Берк (2001: 46) упоређује са "величанствен[им] и племенит[им]" утврђењем које је "опустошено и оронуло", али које и даље може да се ослони на своје зидине и темеље. Берк зна да је француско друштво прерасло оквире које му је задала држава, али уместо рушења старог и изградње новог поретка, сматра да би уређење требало поправити и сачувати кроз нужне промене.